

Олександра Матюхіна

Релігійний аспект свободи особи у філософії С. Гогоцького

В сучасному світі свобода особи визнається найвищою цінністю. Вона проголошується та забезпечується як на міжнародному рівні – прийнятою в 1948 р. Декларацією прав людини, так і на рівні низки держав – у їхніх Конституціях. Водночас, як це не парадоксально, проблема свободи особи, її збереження, реалізації залишається однією з найбільш актуальних як на рівні політичному й правовому, так і на рівні духовної культури, особливо філософії. Події бурхливого, кривавого ХХ ст., як його окреслив у своїй фундаментальній праці М. Попович [1], змусили людство усвідомити, що декларування прав і свобод особи та їхня реалізація – не одне й те саме. Підґрунтям демократії є права і свободи осіб, які її реалізують. Демократія за своєю суттю передбачає високий рівень свідомості громадян, що усвідомлюють свою свободу в нерозривній єдності з відповідальністю і реалізують її в інтересах розвитку власної особистості і суспільства загалом. В іншому випадку для демократії реальною стає загроза перетворення в охлократію або диктатуру під личиною демократії, що жорстоко продемонструвала історія ХХ ст. Тому свобода особи в сучасному світі знаходиться в небезпеці не тільки в країнах, де панують диктаторські режими, але і в країнах, що окреслюють себе як демократичні. Шкала загроз свободі особи дійсно велика – від прямих порушень прав і свобод особи до перетворення людини в придаток виробництва, виробника і споживача дедалі нових технологій і товарів. В інформаційному суспільстві свобода особи перетворюється в самоціль, а не умову розвитку особистості. На цю небезпеку звертав увагу святий Іоанн Павло II: “Те, на чому зараз концентрується увага – це сама свобода. Говориться, що важливо бути вільним і використовувати цю свободу нічим не обмеженим чином, виключно згідно з власним прагненням, які в дійсності є лише примхами. Зрозуміло, що це є формою примітивного лібералізму. Його вплив, так чи інакше, є згубним” [2, с. 42].

Сучасний світ намагається вирішити проблему свободи особи з утилітарно-матеріалістичних позицій, відкидаючи і заперечуючи сутність людини як створеної Богом за своїм образом і подобою. Не можна сказати, що на цьому шляху досягнуті вражаючі успіхи, швидше навпаки. Суспільство і людина постають перед обличчям дедалі нових і нових проблем, починаючи від проблеми маніпулювання правами і свободами особи в інтересах держав та, в наш час, і в інтересах транснаціональних корпорацій, а також до проблеми особистого розуміння свободи як свавілля. Тому проблема свободи особи була і залишається актуальною в сучасному світі. Особливої гостроти проблема свободи особи, її захисту і реалізації набуває в сучасній Україні. І природним у цьому випадку є звернення до

власної духовної спадщини. Перед мислителями України, особливо в переломні моменти її розвитку, поставала проблема свободи особи. Знання й осмислення, розуміння сутності, змісту їхніх пошуків, роздумів є умовою знаходження оптимальних відповідей на антропологічні проблеми сучасності.

Провідною проблемою української філософії була і залишається проблема людини, створеної Богом вільною, відповідальною особистістю. Слід зазначити, що переважна більшість українських філософів – від Київської Русі до нашого часу – осмислювали світ з позицій віри. В українській духовній культурі сформувався, утвердився ідеал людини, що поєднує в собі активну життєву позицію з прагненням до святості, досягнення Царства Небесного. “В агіографії, народній культурі бачимо поступове формування і утвердження характерних для української антропології рис – одухотворення людини, її самовдосконалення до людини духовної, поєднання активності в земному житті, особливо в громадянському, з духовним самовдосконаленням” [3, с. 65]. Ще в XVI ст. Іван Вишенський поставив проблему свободи волі людини як проблему вибору між добром і злом: “Волно ест и самовластие челоуьку кой хошет или погибнути, умерти или живъ быти, сыном Божиим или сыном диаволским быти – сие на произволении челоуеком лежит... Естество челоуьческое на самовластии стоит и нуждею и силою ко Богу не притягається по оглашению всемирному евангельское проповеди, но на произволении... оставлено естъ” [4, с. 125]. Людина наділена Богом свободою волі, самостійністю дій і відповідальністю за зроблений вибір. Щоб зробити правильний вибір, реалізувати надану Богом свободу у благо, необхідним є, наголошує І. Вишенський, розумове та ірраціональне пізнання Божественної істини.

У “Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного” К. Сакович трактує свободу особи як основу й умову правильного вибору життєвого покликання, благого змісту її діянь, що дають їй земну славу і небесне блаженство. Г. Сковорода у своїй філософії виділяє віру як необхідну умову дійсної свободи особи. Релігійний підхід до осмислення світу і людини є характерною рисою української філософії.

Вагомий вклад у філософське осмислення проблеми свободи особи в XIX ст. внесли представники Київської релігійно-філософської школи або, як її ще називають, Київської школи філософського теїзму, особливо Сильвестр Гогоцький (1813–1889 рр.). Вони виступали як продовжувачі філософських традицій Києво-Могилянської академії – синтезу української духовної традиції з надбаннями сучасної філософської думки. Осередками цієї течії релігійної філософії в Україні були Київська духовна академія, у якій навчався С. Гогоцький, і Київський університет, у якому він викладав. Філософські концепції представників Київської школи філософського теїзму привернули до себе увагу дослідників історії української філософії початку XX ст., особливо Д. Чижевського.

Але дійсно ґрунтовне і всебічне вивчення філософської спадщини українських релігійних мислителів розпочалось з останніх десятиліть XX ст. Особливу увагу

привернула до себе філософія С. Гогоцького, автора праць з історії філософії і, особливо, фундаментальної філософської праці “Філософський лексикон” у 4-х томах, виданої в 1857–1873 рр. Це була перша філософська енциклопедія в Російській імперії. “Філософський лексикон” здійснив величезний вплив на розвиток філософії України другої половини XIX – початку XX ст. В. Горський, М. Попович, М. Скринник, А. Абрамов, М. Шарова та інші окреслюють визначну роль С. Гогоцького у формуванні української професійної філософії, запровадженні в ній категоріально-понятійного апарату німецької класичної філософії. Вчені підкреслюють оригінальність філософських ідей С. Гогоцького, осмислення ним філософських вчень І. Канта, Г. Гегеля з позицій теїзму та гуманізму, притаманних українській філософській традиції. Водночас великий обсяг його філософської спадщини потребує дослідження особливостей підходу до вирішення окремих філософських проблем. У статті робиться спроба висвітлення теми релігійного аспекту свободи особи у філософії С. Гогоцького.

Антропологічна проблематика, можна без перебільшення сказати, займає провідне місце у філософії С. Гогоцького, як і в інших представників Київської школи філософського теїзму – П. Авсенєва, І. Міхневича, О. Новицького та І. Скворцова. У своїй філософії С. Гогоцький продовжив і розвинув антропологічні традиції української духовної культури. Опираючись на філософію християнізованого неоплатонізму, патристику II–VIII ст., філософські твори представників Києво-Могилянської академії, філософські вчення І. Канта й Г. Гегеля, філософ підняв на новий щабель осмислення проблеми людини та її свободи. “З визнанням природи людини і при тому, як вищої мети життя, всіх її процесів і їхнього розвитку в часі, ми отримуємо початок для правильного теїзму, тобто для визначення такої вищої істоти, яка мала би всі моральні якості, потрібні для здійснення моральних цілей світу. Кант і показує, до яких якостей Божественної істоти приводить це розуміння моральної телеології. Якщо мета всієї течії життя є людина умомислима, як моральна істота, і торжество моральних ідеалів, то істота Божа має бути всевідаючою і премудрою, всеблагою і правосудною; тому що тільки при таких моральних якостях вища або божественна істота може не тільки володіти всіма силами природи, але й спрямовувати їх до мети, до здійснення вищого морального призначення світу і розміряти відплату з діяннями кожного або з вільним використанням сил кожної людини” [5, с. 166]. У своїх поглядах на проблему свободи особи С. Гогоцький стоїть на теїстичних позиціях. Вищий моральний закон має божественне походження, Бог наділяє людину свободою і спрямовує її до мети – свідомої участі у здійсненні Божественного плану “вищого морального призначення світу”. “Тогоцький постійно декларував своє теїстичне світорозуміння, намагаючись, по можливості, не виходити за межі ортодоксального православ’я. Його думка постійно спрямовувалась у напрямку такого споглядання світу, яке бачило ідею Бога у вседосконалому розумі...” [6, с. 293].

С. Гогоцький вирішує проблему свободи особи з позицій теїзму, гармонії віри і розуму, віри і знання. Його думка постійно звертається до Бога – творця світу і людини. С. Гогоцький розуміє людину як істоту віруючу, внутрішній світ якої визначається пошуками Божественної істини, пошуками Бога. Саме у філософії І. Канта С. Гогоцький знаходить опору для вирішення складних сенсожиттєвих питань із позицій глибоко віруючої людини, що розуміє своє духовне призначення й обов’язок. Філософія І. Канта, наголошує С. Гогоцький, допомагає розвинути мислення для засвоєння і раціонального сприйняття моральних істин даних Богом. Якщо православне богослов’я апофатичне, то С. Гогоцький, опираючись на філософію І. Канта, заклав початок катафатичної течії в православній філософській думці. “Важлива відмінність кантовської критики практичного розуму – писав філософ – від попередніх не тільки евдемонічних і утилітарних повчань, але і від усіх інших – у тому, що її початок моральності спирається на ідею моральної волі і морального обов’язку. Поєднанням поняття свободи волі з самим суворим і чистим поняттям морального закону й обов’язку Кант стоїть рішуче вище всіх своїх попередників у навчанні моралі не виключаючи і стоїків” [7, с. 175]. Підхід І. Канта до проблеми людини дає можливість мислителю глибше зрозуміти сутність морального життя людини, її свободи.

У своїх працях, зокрема у “Введение в философию истории” та “Філософському лексиконі”, С. Гогоцький наголошує, що внутрішній природі людини властива самодіяльність, прагнення сходження до нескінченного і вічного, тобто до Бога. Духовність, стрижнем якої є віра, – основа розвитку особи і її свободи. Свобода – умова реалізації людиною сенсу свого життя – істинного сенсу. Сенс людського життя С. Гогоцький вбачав у розвитку моральної сутності людини – духу, поєднання добрих сил душі з початком свободи. Філософ наголошував на нерозривній єдності свободи з реалізацією морального початку в людині, морального, божественного закону, зі здатністю розуміти і чинити добро. “...в людській природі, крім безпосередньо даних їй внутрішніх і зовнішніх сил і незалежно від нашої волі їх розвитку є ще можливість усвідомленого вільного і доцільного їх спрямування” [5, с. 45].

С. Гогоцький підкреслює самостійність, свободу вибору людини, її відповідальність, здатність зрозуміти свій обов’язок і вільно й свідомо слідувати йому. “Обов’язок – обов’язком можна назвати усвідомлену необхідність, або обов’язковість – вчиняти в кожному конкретному випадку відповідно до морального закону, або необхідність, що утверджується не на сліпому причинному зв’язку речей, але на самостійних свідомості і виборі” [8, с. 19].

Обов’язком людини виступає розвиток “людини внутрішньої”. В людині Богом закладений величезний моральний і творчий потенціал, але реалізувати його можна тільки шляхом виховання і самовиховання. Розкрити і усвідомити свою свободу людина здатна тільки на вищому рівні. Особистість у С. Гогоцького виступає як єдність душі, свідомості та духу. Людина має не тільки здатність, але й обов’язок

розвитку. Виховання і самовиховання розвиває та формує її дух. Щоб досягти вищого рівня, рівня духу, людина повинна пройти низку послідовних стадій розвитку, від рівня безпосередньої чуттєвої єдності зі світом до рівня єдності свідомої, втіленої в інтелектуальній і вольовій діяльності. І, власне, на вищому щаблі розвитку, щаблі духовному, людина стає особистістю і досягає свободи. Дух виступає як єдність інтелекту і волі, здатний не лише пізнавати світ, але й на основі знань ставити цілі, знаходити і визначати шляхи їхньої реалізації, втілювати їх у життя. Тільки на рівні духу людина здатна усвідомити свою істинну сутність – вільної творчої особистості, спрямованої до вищих, визначених Богом цілей. Суто людське прагнення до пізнання і розуміння світу виступає в єдності з творчістю, свободою та добром. Метою пізнання є пізнання моральних істин. Завдання філософії – наголошує мислитель – наблизити людину до Бога через пізнання моральних принципів. Людина шукає мудрості, щоб втілити її у своїх діях, одухотворяючи себе і світ. Дух людини розкриває й усвідомлює себе вільним від механістичної причинності. Людина через усвідомлення своєї духовної сутності пізнає й утверджується як істота вільна, що покладає свої цілі, засновуючись на вірі і знанні вищого морального закону.

У своїй філософії С. Гогоцький акцентує увагу на релігійному аспекті свободи особи. Свобода духу, думки для нього не самоціль, а підстава саморозвитку людини у єдності віри і знання. Тільки духовно розвинена, освічена людина здатна вільно діяти у світі з позицій вищих духовних цінностей. “...під впливом свідомості вона, теоретично, з властивою собі самостійністю, визначає дійсність і значення предметного світу і відповідно до виробленої свідомості, так само самостійно ставить себе і в практичне відношення до нього, змінюючи його силою волі” [5, с. 3]. Звертаючись до української філософської спадщини у пошуках відповіді на проблему свободи особи, відкриваємо великий пласт думок, ідей, поглядів, заснованих на вірі в Бога і звернених до Бога. Мислителі прагнуть озброїти людину в її складному шляху до істинної свободи (внутрішньої і зовнішньої) знаннями істинних духовних цінностей, знаннями, що розвивають людський дух. І їхні відповіді на сенсожиттєві питання актуальні й дотепер.

1. Попович М. В. Кровавый век. Харьков: Фолио, 2015. 990 с.
2. Jan Paweł II. Pamięć i tożsamość. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2005. 174 s.
3. Матюхіна О. А. Проблема людини в українській філософії доби Ренесансу // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. Київ, 2009. № 1(9). С. 64–68.
4. Вишенський І. Твори. Київ: Наук. думка, 1959. 518 с.
5. Гогоцький С. Философский лексикон: у 4 т. Киев, 1866. Т. 3. 266 с.
6. История русской философии. Москва: Наука, 2001. 766 с.
7. Гогоцький С. Философия 17 и 18 веков в сравнении с философией 19 века и отношение той и другой к образованию. Киев, 1878. 367 с.
8. Гогоцький С. Философский словарь или краткое объяснение философских и других научных выражений, встречающихся в истории философии. Киев, 1876. 487 с.